

с.11]. У свою чергу правлячі кола повинні враховувати, що стабільність політичної системи залежить від двох видів підтримки громадян: особливої та загальної. Перша апелює до раціонального розрахунку того, наскільки політичний об'єкт створює результати, корисні або шкідливі для певної людини чи то групи. Загальна підтримка відноситься до емоційної якості, пов'язаній із настроями (приємними чи неприємними). Життя доводить, що для нормального функціонування політичної системи українського суспільства, як і будь-якого іншого, недостатньо активності політичної еліти.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Лебон Г. Психология народов и масс / Г. Лебон. – СПб.: Питер, 1995. – 364 с.

2. Зеленина Е. Этот турбулентный мир / Е. Зеленина // Время. – 2012. – 30 авг. – С.4.
3. Галкин Д. Стабильность перед взрывом / Д. Галкин // 2000. – 2012. – 10 авг. – С.3.
4. Время. – 2012. – 24 авг. – С.3.
5. 2000. – 2012. – 24 авг. – С. 8
6. „Народный список” возглавит Королевская. Редакционная статья // Время. – 2012. – 28 апр. – С.2.
7. Сеницина Л. „Украина – Вперед!” введет в Раду новых политиков / Л. Сеницина // Время. – 2012. – 18 авг. – С.2.
8. Апдайк Дж.К. Кролик, беги. Кентавр. Ферма (Романы) / Дж. Апдайк. – Кишинев: Лит артистикэ, 1984. – 630 с.
9. МОПЧ. Международное общество прав человека. Проект МОПЧ. В рамках программы ТАСИС. Демократия. Развитие гражданского общества в СНГ. Документация. – М.: ИПА „Три Л”, 1995. – 104 с.

УДК 304.

**Сковіков О. К.**

Московський гуманітарний університет

### ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В СУЧАСНІЙ РОСІЇ

*Розглянуто питання інституціалізації громадянського суспільства в сучасній Росії в умовах інформатизації й визначені деякі протиріччя його взаємодії з органами державної влади. Вказано на суперечливий характер процесу формування інститутів громадянського суспільства в сучасній Росії, що зумовлено впливом на цей процес органів державної влади.*

**Ключові слова:** громадянське суспільство, політична влада, політичні партії, політичне управління, правлячий клас, прийняття політичних рішень, опозиція, електорат.

**Сковиков А.К.**

### ИНСТИТУЦИАЛИЗАЦИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В СОВРЕМЕННОЙ РОССИИ

*Рассмотрен вопрос институциализации гражданского общества в современной России в условиях информатизации и определены некоторые противоречия взаимодействия его с органами государственной власти. Указано на противоречивый характер процесса формирования институтов гражданского общества в современной России, что обусловлено воздействием на этот процесс органов государственной власти.*

**Ключевые слова:** гражданское общество, политическая власть, политические партии, политическое управление, правящий класс, принятие политических решений, оппозиция, электорат.

Skovikov A.

INSTITUTIONALIZATION AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY  
IN MODERN RUSSIA

*The question of an institutionalizing of civil society in modern Russia is considered, contradictions interaction with public authorities are defined. It is specified inconsistent nature of process of formation of institutes of civil society in modern Russia. It is caused by impact on this process of public authorities.*

**Key words:** *civil society, political power, political parties, political management, ruling class, adoption of political decisions, opposition, electorate.*

Широке використання мережі Інтернет лідерами опозиційних суспільно-політичних організацій, початок якому було покладено в грудні 2011 р., створює новий формат взаємовідносин між керівниками громадських об'єднань різного спрямування, його членами і широкими верствами населення з метою залучення останніх до різноманітних політичних акцій. Їх організація та проведення має на меті забезпечення впливу опозиційних сил на ставлення громадян до правлячого класу, який завдяки змінам виборчого законодавства максимально обмежив кількість політичних партій і формалізував діяльність інститутів громадянського суспільства. Метою статті є визначення перспектив подальшої взаємодії між різними інститутами громадянського суспільства й органами державної влади в умовах розширення можливостей впливу глобальної мережі Інтернет на політичну свідомість російського суспільства.

Аналіз матеріалів соціологічних досліджень, що проводилися ВЦВГД, ФГД, а також співробітниками Московського гуманітарного університету й Інституту ділової кар'єри (м. Москва), засвідчує, що в 2011 р. понад 46% від загального населення країни тією чи іншою мірою були користувачами Інтернету. Разом із тим слід зазначити, що Інтернет лише створює широкі можливості для інтерактивного спілкування громадян, мало сприяючи залученню абсентеїстів до політичного процесу. На користь цього висновку свідчить динаміка інтересу росіян до політики: в 2001 р. зацікавлених політикою було 43% від всіх опитаних, в 2005 – 39%, а в 2011 році лише 33%. І це не зважаючи на той факт, протягом 2001-2011 рр. спостерігалася стрімке зростання інтернет-аудиторії. Певною мірою це можна пояснити відносною стабілізацією політичної системи, а також тим, що для більшості суспільства проблема поліпшення рівня добробуту є

більш значущою, аніж участь у політичному житті суспільства.

З часів Просвітництва проблеми, пов'язані з функціонуванням громадянського суспільства, перебувають в центрі уваги як науковців, так і політиків. Американські вчені Дж. Коен та Е. Арато констатують той факт, що в наші дні „ідея громадянського суспільства стала настільки модною, що, очевидно, саме цим і пояснюється її зростаюча невизначеність” [1, с. 554]. Дісно, поняття „громадянське суспільство” є багатомірним. У сучасній політології достатньо робіт, присвячених аналізу формування й розвитку інститутів громадянського суспільства. Різні підходи до теоретичного пояснення основних рис громадянського суспільства й особливостей його функціонування викладені в роботах як російських, так і закордонних дослідників, насамперед, таких як Е. Арато, В. Буренко, К. Гаджієв, Л. Герасіна, В. Горбатенко, Г. Дилигенський, Дж. Коен, Дж. Кін, В. Луків, М. Молокова, С. Перегудів, М. Требін та ін. На сучасному етапі розвитку науковці, спираючись на розробки своїх попередників, зусиллями яких було розроблено теорію громадянського суспільства, намагаються доповнити її шляхом розробки нових проблем, зокрема аналізу ступеня впливовості традиційних і нових інститутів громадянського суспільства. Однак суспільно-політичні трансформації, які відбуваються на початку третього тисячоліття, настільки стрімкі, що переосмислення діяльності інститутів громадянського суспільства не встигає за ними.

Політичні процеси останнього десятиліття минулого століття в Росії пов'язані з кардинальними трансформаційними змінами в політичній системі країни. Це спричинило появу нових інститутів у структурі як органів державної влади, так і громадянського суспільства. Процес поширення демократичних цінностей вплинув на зміну політичної свідомості громадян. У

результаті з'являються окремі політики і громадські діячі, які прагнуть об'єднати людей навколо нерозв'язаних соціально-економічних і політичних проблем суспільного життя в межах громадських організацій різного спрямування з метою впливу на осіб, які перебувають на рівні прийняття політичних рішень, для корегування курсу держави в напрямку поліпшення добробуту більшості громадян. Разом із тим слід зважати на загальновідомий факт, що на процес формування інститутів громадянського суспільства здатні впливали міжнародні громадські організації та фонди. Фактично більшість громадських організацій були трансплантовані ззовні за фінансової підтримки закордонних партнерів. Політичні партії й інші громадські організації, що масово виникали на початку 90-х рр. ХХ ст., були зацікавлені в поширенні західних демократичних стандартів і цінностей. Керівники цих структур сподівалися, що світова громадськість разом із лідерами західних країн забезпечить підтримку трансформаційним перетворенням у всіх сферах життєдіяльності суспільства, насамперед, в економічній. Взаємодія різних органів державної влади й інститутів громадянського суспільства з іншими акторами політичного процесу в подальшому має виявити реальні інтереси, які переслідуються їхніми партнерами, і привести до переосмислення взаємодії з ними з метою захисту своїх інтересів.

Розглянемо резолюцію ООН „Про заохочення прав на демократію” (1999 р.) і спробуємо оцінити ступінь її реалізації в Російській Федерації. Хоча резолюція має рекомендаційний характер для держав-учасниць даної організації, вона має важливе значення для формування й розвитку демократичних цінностей. У цьому документі виділені сім політичних прав, які є основними для функціонування ефективного громадянського суспільства. Звернемося до даних проведеного в травні-червні 2011 р. на базі Московського гуманітарного університету, Національного інституту бізнесу та Інституту ділової кар'єри соціологічного дослідження (вибірка квотна, опитано 1200 респондентів у віці від 18 до 23 років). На думку молоді російського мегаполіса, у вітчизняній політичній дійсності одержали розвиток тільки два права – право на загальне й рівне голосування (92% – дівчата 89% – юнаки) і на свободу вираження думки (94,7% –

дівчата, 92,1% – юнаки). Слід звернути увагу на те, що опитування проводилося напередодні парламентських і президентських виборів 2011-2012 р. Політична активність росіян, у тому числі молоді, різко зросла після оприлюднення результатів парламентських виборів, на яких офіційно перемогла правляча партія „Єдина Росія”, що не підтверджувалося даними екзит-пула. Масові мітинги протестів на Болотній площі, а також на проспекті імені академіка Андрія Сахарова, відомого радянського правозахисника, борця за демократію, є підтвердженням реалізації тільки одного з пунктів міжнародного документа – свободи вираження думки. При цьому також необхідно відзначити, що стаття 31 Конституції РФ реалізується не повною мірою, тому що опозиціонерам, як правило, не надають ту територію для проведення мітингу, яку вони просять виділити для проведення відповідних заходів 31 числа кожного місяця, або граничну чисельність учасників протесту суттєво скорочують. Відносно такого пункту, як реалізація права на всезагальне й рівне голосування, думка росіян різко змінилася.

Правлячий політичний клас у Російській Федерації протягом останніх десяти років сформував політичну систему з жорстко вибудованою вертикаллю управління. Зокрема, у липні 2001 р. був прийнятий федеральний закон „Про політичні партії”, що посилив вимоги до їхньої реєстрації з боку Міністерства юстиції РФ, а також надав останньому право ініціювати їх ліквідацію. Протягом наступних років до вказаного закону вносилися численні зміни, що були спрямовані на різке скорочення кількості партій на політичному полі з метою формування сприятливих умов, насамперед, для „партії влади”, яка спирається на адміністративний ресурс і фінансову підтримку олігархів. Так, у грудні 2004 р. були внесені поправки, пов'язані зі збільшенням мінімальної чисельності членів політичної партії до 50 000 осіб, також була п'ятикратно збільшена чисельність територіальних організацій партії, які відтепер зобов'язані були існувати у більш ніж в 50% суб'єктів РФ.

Часткова лібералізація виборчого законодавства була здійснена у квітні 2009 р., про що свідчить перегляд вимоги щодо загальної чисельності партії в напрямку її скорочення до 45 000 членів і незначного скорочення її представництва в суб'єктах РФ (до 45%), що в цілому істотно не вплинуло на процеси, що

відбуваються на політичному полі. При цьому для більшості громадян були різко обмежені можливості безпосередньо висувати свої кандидатури в представницькі органи влади. Частково це пов'язано з тим, що формування російського парламенту з 2003 р. здійснюється лише за списками політичних партій. Безпартійні кандидати повинні входити до списків, які формуються політичними партіями. Можна припустити, що в процесі узгодження інтересів безпартійних кандидатів з керівництвом партії при визначенні номерів у партійному списку, виникають суперечки. При цьому компроміс при визначенні місця безпартійного кандидата, який самовисувається, у виборчому списку в так званій „прохідній” частині, може бути знайдений лише за умови матеріальної підтримки ним партії. У той же час авторитетні безпартійні кандидати можуть використовуватися в якості „локомотивів” за умови, що після підведення підсумків виборів вони відмовляться від отриманих депутатських мандатів.

Потреба в реформуванні механізму організації й проведення виборів у представницькі органи влади очевидна. При цьому слід розуміти, що світова політична практика не виробила ідеальної виборчої системи, однак знайти оптимальну систему, що враховуватиме інтереси більшості громадян країни, необхідно. У травні 2005 р. був прийнятий федеральний закон „Про вибори депутатів Державної Думи Федеральних Зборів Російської Федерації”, що скасовує одномандатні округи, забороняє формувати виборчі об'єднання й блоки. Також з 5% до 7% було підвищено прохідний бар'єр для партій. Утім, у жовтні 2011 р. були внесені поправки, що передбачають повернення до 5% прохідного бар'єру на виборах до Державної Думи у 2016 р. У травні 2009 р. главою держави були підписані поправки у згаданий федеральний закон, які надають федеральному списку партії, що одержала на виборах від 5% до 7% голосів, один – два депутатських мандати. Однак слід визнати, що ці поправки суттєво не впливають на кількісне представництво політичних сил у нижній палаті парламенту.

Політичні технологи, що працюють над реформуванням виборчої системи в інтересах правлячого класу, припустилися помилки при виключенні в липні 2006 р. з виборчих бюлетенів графи „проти всіх”. Офіційно це було аргументовано як остаточне викоринювання радянської

спадщини. Однак парламентські вибори в грудні 2011 р. змусили перших осіб держави повернутися до цього питання й ініціювати можливо повернення даної графи, з метою недопущення отримання опозиційними політичними партіями додаткової підтримки за рахунок протестного голосування.

Відзначимо, що такі постулати як влада закону, неупередженість правосуддя, прозорість і підзвітність державних установ, рівні можливості всіх громадян балотуватися на виборах, рівний доступ громадян до державної служби, закріплені у вказаній резолюції ООН як апіорні, при формуванні демократичної держави в РФ не отримали належного розвитку. Чітко простежується диспропорція між юридичною нормою й політичною дійсністю. Декларації перших осіб держави про доцільність формування рівних умов для громадян країни не знаходять практичної реалізації, оскільки бойкотуються з боку окремих чиновників.

Політична практика західноєвропейських держав свідчить про залежність демократичних перетворень від якості державного управління. Згідно з даними соціологічного дослідження, проведеного співробітниками Російської академії державної служби при Президенті РФ під керівництвом професора В. Бойкова в 2002 р., у Росії на рубежі тисячоліть сформувалася самодостатня політико-адміністративна система, що носить самовідтворювальний характер. Домінування підходу гільдій при розміщенні управлінських кадрів не сприяє прискоренню соціально-економічного розвитку країни. Дані опитувань показують, що цінності солідарності, взаємності, консенсусу не користуються особливим попитом у процесі регулювання суспільного життя. У суспільстві склалася система неформального узгодження інтересів, що суперечить часом нормі закону, тому що ґрунтується на корупційних відносинах і лобізмі. О. Мітрошенков справедливо піднімає питання про неможливість демократичної трансформації російського соціуму в сучасне громадянське суспільство з розвинутою правовою культурою й становленням у ньому цивілізаційного корпоративізму [2].

Система управління, що склалася, за відсутності дієвих інститутів громадянського суспільства, дозволила правлячому класу ініціювати й прийняти ряд федеральних законів, спрямованих на захист власних інтересів. У листопаді 2008 р. у посланні Федеральним Зборам Президент



Росії Д. А. Медведєв ініціював „корегування Основного Закону РФ”, в результаті якого строки повноважень президента були збільшені до 6 років, а парламенту – до 5 років. Загальновідомо, що стандартами демократії є чітко визначені й ефективні строки виконання своїх обов'язків для осіб, що перебувають на рівні прийняття рішень. Розширення владних повноважень в умовах інформаційно-комунікативного суспільства, що динамічно розвивається, при зростанні оперативності у прийнятті й реалізації рішень викликають, принаймні, питання про доцільність такого рішення з погляду підвищення благополуччя рядових громадян країни.

Також було прийнято низку поправок до федеральних законів, спрямованих на регламентацію діяльності деяких громадських організацій і поведінку громадян. У січні 2006 р. внесені поправки до федерального закону про некомерційні організації, що значно ускладнили умови їх створення й функціонування. У червні 2006 р. внесено зміни до федерального закону про протидію екстремістської діяльності, що істотно розширили перелік її ознак і фактично дозволяють вважати екстремізмом будь-яку критику влади з боку як інститутів громадянського суспільства, так і окремих політиків і суспільних діячів.

Розвиток світової економічної кризи сприяв підвищенню авторитету правлячого класу при реалізації заходів, спрямованих на мінімізацію його наслідків для більшості верств російських громадян. При цьому криза вплинула й на політичну свідомість пересічних громадян. Відбулася активізація діяльності інститутів громадянського суспільства. Вони стали перетворюватися в силу, що здатна, у тому числі завдяки використанню інформаційних технологій (Інтернету, сотового зв'язку), мобілізувати громадян на участь у різних акціях і дати можливість доносити свою позицію до осіб, що перебувають на рівні прийняття рішень.

Російська православна церква в особі Патріарха Московського й всієї Русі Кирила підтримала думку опозиціонерів, що була висловлена на мітингах у грудні 2011 р. Патріарх Кирило закликав керівництво країни не ігнорувати вимоги учасників мітингів. Зазначимо, що РПЦ є одним з активних інститутів громадянського суспільства в сучасній Росії, у той час, як профспілки, що раніше були авторитетною організацією, втратили підтримку з боку більшості росіян. Необхідно погодитися з

точкою зору російського науковця Т.А.Сошнікової, яка провела дослідження діяльності професійних спілок у сучасній Росії та дійшла висновку, що, незважаючи на те, що російські профспілки наділені відносно широкими та різноманітними повноваженнями щодо захисту трудових прав та інтересів членів профспілки, їхній вплив на роботодавців і владу є мінімальним. При цьому, з формальної точки зору, російське законодавство про профспілки в основному відповідає вимогам міжнародних норм. Разом із тим, „правозастосувальна практика свідчить про те, що права профспілок не рідко ігноруються роботодавцями, а часом, і представниками державних структур і судами” [3, с. 297].

Правлячий клас, усвідомлюючи зростаючу напругу, зумовлену невдоволенням політичним курсом, став оперативніше реагувати на претензії, що лунали з боку інститутів громадянського суспільства, окремих опозиційних політиків, з метою збереження владних повноважень. Враховуючи думку, висловлену в першій половині грудня 2011 р. на численних мітингах, організованих опозиційними силами по всій Росії, Президент Росії Д. А. Медведєв 22 грудня 2011 р. оприлюднив пропозиції про новий пакет реформ, що включають, зокрема, повернення одномандатних округів на виборах у Державну Думу, заявний принцип реєстрації політичних партій, скасування збору підписів на виборах у нижню палату російського парламенту. 23 грудня 2011 р. Президент РФ вніс до Державної Думи законопроект про спрощення реєстрації політичних партій і скасування збору підписів. На початку квітня 2012 р. до Міністерства юстиції РФ подано близько 120 заявок на реєстрацію партій. При цьому слід звернути увагу, що максимальне скорочення формальної вимоги щодо загальної чисельності членів партії до 500 є видимістю лібералізації федерального закону, оскільки за політичними партіями закріплюється норма постійної участі в регіональних і місцевих виборах органів влади. З одного боку, це певні матеріальні витрати, а з іншого – невпізнанність більшості політичних партій серед російського електорату приведе знову від їхньої масової реєстрації до різкого скорочення на політичному полі в середньостроковій перспективі, якщо не будуть скасовані адресовані партіям вищевказані норми.

Оперативність реагування влади на інтереси рядових громадян обумовлена зацікавленістю в перемозі на виборах у березні 2012 р. В. Путіна. Влада зацікавлена в діалозі між різними інститутами громадянського суспільства, політичними партіями, окремими політиками для стабілізації відносно стійкої політичної системи. Інтерес влади до діалогу, толерантне ставлення з боку поліції до учасників акцій протестів свідчать про лояльність влади й захист конституційного права – свободи слова й вираження своєї позиції з актуальних питань.

Відзначимо, що більшість інститутів громадянського суспільства в сучасній Росії не перетворилися в повноцінних партнерів держави, не стали невід’ємним елементом системи стримувань і противаг у рамках демократії. Як стверджує український соціолог Л. Герасіна «громадянське суспільство неможливо просто проголосити» [4 с. 38], воно повинно пройти тривалий еволюційний шлях і сформуватися на базі гуманістичних ідей епохи Відродження. Якщо на Заході демократія формувалася протягом декількох сторіч, то на пострадянському просторі – усього більше двох десятиліть. Відповідно до опитувань, проведеними різними структурами: ВЦВГД, ФГД, РОМІР й ін. – протягом останнього десятиліття росіяни, як і раніше, довіряють Президентові РФ. Його авторитет, у порівнянні з іншими органами державної влади й інститутами громадянського суспільства, непохитний. Причому церква, політичні партії, профспілки поділять різні позиції тільки в другому десятилітті.

Поділяючи точку зору українського політолога В. Горбатенка, що „формування громадянського суспільства – безперервний процес, який у розвинених країнах світу вже має досить чіткі типологічні ознаки, зокрема: пріоритет приватної власності й пов’язаних з нею інтересів власників; наявність високорозвиненого „середнього класу”, що цементує державне й громадське життя; високий рівень життєвих і творчих можливостей самореалізації особистості у всіх сферах життєдіяльності суспільства; функціонування значної кількості суспільно-політичних організацій, які представляють інтереси різних суспільних груп; постійний розвиток і зміцнення громадянськості” [5, с. 129], потрібно визнати, що в сучасному російському суспільстві необхідне усвідомлення керівниками різних опозиційних структур своєї відповідальності

за допущені прорахунки під час організації й проведення останніх парламентських виборів. Демократична цінність свободи не повинна перетворюватися у всездозволеність і анархію.

Таким чином, розвиток інститутів громадянського суспільства в Росії одержав новий імпульс у результаті організації й проведенні ряду акцій політичними партіями, іншими громадськими організаціями, окремими політиками в грудні 2011 – квітні 2012 р. Керівництво політичних партій і громадських організацій через відсутність репресій, усвідомило, що масові акції можуть впливати на політичний клас з метою розв’язання гострих соціально-економічних проблем. Знаходження компромісу із владою щодо нерозв’язаних питань буде сприяти стабілізації політичної системи. Правлячий клас і керівники різних органів державної влади повинні „виходити з того, що чим бездоганніше стає громадянське суспільство, тим з більшою самостійністю воно регулює власне життя й тем менше вимагає державної опіки” [6, с. 16].

Необхідно звернути увагу на те, що суспільно-політичні події 2011 р. у різних країнах світу показали ще раз, наскільки старі схеми погано пояснюють динаміку трансформаційних перетворень у різних політичних системах. Процеси інформатизації, збільшення аудиторії Рунета дозволяють розробляти нові технології залучення широкої аудиторії громадян до різних політичних акцій. Існує необхідність подальшого наукового вивчення мотивів, якими керувалися лідери різних опозиційних інститутів громадянського суспільства, а також встановлення джерела фінансування.

Звернемо увагу, що потенціал інтернет-технологій реалізується в країнах з демократичними традиціями, що відображається в їхньому високому положенні на шкалі індексу електронного уряду. Більшість же держав, що розвиваються, слабо використовують нові комунікаційні можливості в процесі управління, лише демонструючи симуляцію політичного інтернет-діалогу. Використання Інтернету як ресурсу держави значною мірою зумовлено існуючим політичним режимом і станом політичної культури суспільства.

Інтернет стає потужним фактором активізації громадянського суспільства, новим способом прояву політичної участі. Виявлено, що в порівнянні з державою громадянське суспільство більш активно й

ефективно використовує можливості мережі Інтернет як форми політичної комунікації.

Політична модернізація сучасного російського суспільства, ініційована Президентом РФ, спрямована як на формування нових, так і на розвиток традиційних інститутів громадянського суспільства. Її ефективність буде залежати, насамперед, від інтересів правлячого класу, але також і від інтересів керівників численних інститутів громадянського суспільства. У сучасній Росії існує потреба в науковому осмисленні діалогу між опозицією і владою з метою захисту загальнонаціональних інтересів.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Коэн Дж.Л. Гражданское общество и политическая теория / Дж.Л. Коэн, Э. Арато. – М. : Весь Мир, 2003. – 784 с.
2. Митрошенков О. Граждане не заметили диктатуры закона / О.А. Митрошенков // Независимая газета. – 11 февраля. – 2003 .
3. Сошникова Т. Профессиональные союзы, как важный институт гражданского общества в России / Т.А. Сошникова // Гражданское общество в эпоху глобальной информатизации: Раздел : Политические процессы : доклады и материалы III Международной молодежной научной конференции. Москва, 18-19 ноября 2011 г. Ч. 1 : Правовые и социокультурные основы формирования гражданского общества / ред. совет: Вал. А. Луков (предс.) и др.; под ред. Т. А. Сошниковой. – М.: Изд-во Моск. гуманит. ун-та, 2011. – С. 295-302.
4. Герасина Л. Эволюция гражданского общества стран Европы в условиях европейской интеграции конца XX века / Л.Н. Герасина // Проблемы политико-правового развития в XXI веке: материалы междунар. научн.-практич. конф. Москва, 19-20 ноября 2010 г. / редкол.: В.А. Назаров, А.К. Сквиков, И.В. Яковюк. – М.: ООО „НИПКЦ Восход-А”, 2010. – С. 38-44.
5. Горбатенко В. Тенденции и перспективы формирования гражданского общества в Украине на современном этапе / В.П. Горбатенко // Гражданское общество в эпоху глобальной информатизации: Раздел: Политические процессы : доклады и материалы III Международной молодежной научной конференции. Москва, 18-19 ноября 2011 г. Ч. 2 : Гуманитарные основы формирования гражданского общества / ред. совет: Вал. А. Луков (предс.) и др.; под ред. Вал. А. Лукова. – М.: Изд-во Моск. гуманит. ун-та, 2011. – С. 129-135.
6. Требин М. Украинская модель взаимодействия государства и гражданского общества: основные направления формирования / М.П. Требин // Гражданское общество в эпоху глобальной информатизации: сб. материалов II Молодежной научной конференции. Москва, 19-20 ноября 2010 г. / отв. ред. Вал. А. Луков. – М.: Изд-во Моск. гуманит. ун-та, 2010. – С. 15-20.

УДК 323.10: 15.670

Алієв Е.В., Лобата А.В.  
Тульський державний університет

#### ВПЛИВ ПРОЦЕСУ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ НА ПОЛІТИЧНУ КУЛЬТУРУ І ГРОМАДСЬКУ СВІДОМІСТЬ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ

*Процес інформатизації на сучасному етапі охоплює все більшу кількість сфер діяльності суспільства. Стосовно політичної сфери вплив інформатизації значною мірою відбивається на політичній культурі та суспільній свідомості. Ці аспекти багато в чому формують характер політичних відносин у суспільстві. У статті розглядаються ключові аспекти впливу процесу інформатизації на політичну культуру і суспільну свідомість в умовах пострадянських трансформацій. Наводиться аналіз розглянутої проблеми стосовно української суспільно-політичної реальності.*

**Ключові слова:** інформатизація, політична культура, суспільна свідомість, трансформація, пострадянський простір.